

HOMO BUCOVINENSIS – ÎNCERCARE DE DEZAMBIGUIZARE

CAROL-ALEXANDRU MOHR
Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: carl@mohr.ro

Homo Bucovinensis – An Attempt to Disambiguate

*(Abstract)**

The terms Bukovina, “bukovinism” and “homo bucovinensis” have spread virally in historical narratives and historiographical writings. They generate controversy in current historiography. Interpretive tendencies vary between idealization and stigmatization. The concept of “homo bucovinensis” has been and is being used by many writers as a categorical notion. The idea that “homo bucovinensis” is a regional species of the “homo habsburgensis” genus or an ideology used to implement denationalization policies is simplistic, outdated, and does not take into account the dynamics of the evolution of this identity model after World War I. To attenuate the effects of the generative factors of subjectivity – which we have called “bukovinology” and “bukovinalergy” – whose imprint is present in almost everything that has been written about “homo bucovinensis” – it is necessary to disambiguate the concept. The study also contains a very probable hypothesis regarding the creator of the Latin name “homo bucovinensis”. Ion Nistor is the one who first used the name “homo bucovinensis” in a printed publication. He created this name by analogy with names in biological anthropology and used it in a pejorative sense. Hans Prelitsch transferred this name to philosophical anthropology, giving it a very prestigious and well (although not universally) disseminated reputation. Both in Nistor and Prelitsch, “homo bucovinensis” is nothing but a metaphor. However, “homo bucovinensis” did exist in reality.

Keywords: Bukovina, bukovinism, “homo bucovinensis”, bukovinalgia, bukovinalergy, regional identity, identity model, Ion Nistor, Hans Prelitsch, disambiguation.

(Rezumat)

Termenii Bucovina, „bukovinism” și „homo bucovinensis” s-au răspândit viral în narativele istorice și în scrierile istoriografice. Ei generează controverse în istoriografia actuală. Tendințele interpretative variază între idilizare și stigmatizare. Conceptul de „homo bucovinensis” a fost și este folosit de mulți scriitori ca noțiune categorială. Concepția potrivit căreia „homo bucovinensis” ar fi o specie regională a genului „homo habsburgensis” sau un ideologem utilizat pentru implementarea politicii de deznaționalizare, este simplistă, învechită și nu are în vedere dinamica evoluției acestui

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

model identitar după Primul Război Mondial. Pentru atenuarea efectelor factorilor generatori de subiectivitate – pe care noi i-am numit „bucovinalgie” și „bucovinalergie” – a căror amprentă este prezentă în aproape tot ce s-a scris despre „homo bucovinensis”, este necesară dezambiguizarea conceptului. Studiul conține și o foarte probabilă ipoteză cu privire la creatorul denumirii latine „homo bucovinensis”. Ion Nistor este acela care a utilizat pentru prima dată denumirea „homo bucovinensis” într-o publicație tipărită. El a creat această denumire prin analogie cu denumiri din antropologia biologică și a folosit-o cu sens peiorativ. Hans Prelitsch a transferat această denumire în antropologia filozofică, conferindu-i un foarte prestigios și bine (chiar dacă nu universal) diseminat renume. Atât la Nistor, cât și la Prelitsch, „homo bucovinensis” nu este decât o metaforă. Însă „homo bucovinensis” a existat în mod real.

Cuvinte-cheie: Bucovina, bucovinism, homo bucovinensis, bucovinalgie, bucovinalergie, identitate regională, model identitar, Ion Nistor, Hans Prelitsch, dezambiguizare.

Preambul

Un concept confuz, pentru care nu există o definiție unitară și unanim recunoscută, nu poate constitui un termen operativ al unei științe, oricât de generos ar fi potențialul acestuia de stimulare a creativității ideatice sau expresive. Dacă se dorește totuși utilizarea denumirii (semnificantului, respectiv simbolului) conceptului în scrieri științifice, se impune, mai întâi, dezambiguizarea acestuia. Un asemenea concept este „homo bucovinensis”. În prezentul studiu încercăm să dezambiguizăm conceptul de „homo bucovinensis”, pentru ca acesta să poată fi folosit adecvat în cercetarea istorică, antropologică, sociologică sau chiar politologică. Noi vom analiza *homo bucovinensis* nu ca tip de identitate regională, ci ca model identitar dinamic, mereu supus schimbării. Conceptul prezintă importanța nu numai pentru cunoașterea științifică a realității din trecut și prezent, ci și pentru cunoașterea pragmatică, adică acel tip de cunoaștere care ajută indivizii umani – indiferent care ar fi nivelul lor cultural – și comunitățile de oameni să acționeze adecvat în viața lor cotidiană, în baza unor afecte și scheme de gândire pe care și le-au însușit, în mod conștient sau inconștient, trăind într-un anumit spațiu cultural și interacționând cu diverse grupuri sociale.

Prezentarea modului în care fiecare cercetător, profesionist sau diletant, al Bucovinei sau scriitor despre Bucovina – fie el român, ucrainean, german, evreu sau polonez – a înțeles și a încercat să prezinte conceptul, ni s-a părut inadecvată pentru dezambiguizare și lipsită de finalitate. Foarte mulți autori observă doar câteva aspecte singulare, cărora le atribuie un mare grad de generalitate. Din acest motiv, ne-am hotărât să abordăm tema noastră pornind doar de la constatările istoricilor Marian Olaru și Ștefan Purici, publicate în anul 1996, în cele două numere ale „Analelor Bucovinei”.

Mai întâi, vom explica, pe scurt, ce ne-a determinat să considerăm aceste lucrări un bun punct de plecare pentru tentativa noastră de dezambiguizare. Chiar dacă nu suntem de acord cu toate tezele și concluziile formulate în aceste lucrări, suntem convinși, având în vedere și tendințele istoriografice dominante care se manifestau în anul în care ele au fost publicate, că obiectivitatea și buna credință a

autorilor este irecuzabilă. Afirmăm acest lucru luând în considerare și o teză a lui Paul Ricoeur, potrivit căreia obiectivitatea în istorie este una „specifică”, fapt dovedit de „felul în care se naște și renaște istoria” prin „rectificarea de către societățile tradiționale a aranjării oficiale și pragmatice a trecutului lor”¹. Obiectivitatea în cercetarea istorică nu presupune eliminarea (de altfel imposibilă a) subiectivității istoricului, însă se așteaptă „o anumită calitate a subiectivității sale”, o „subiectivitate bună” (care să nu excludă „deschiderea spre celălalt”), și nu una „pasională”². Marian Olaru și Ștefan Purici analizează în mod critic și creativ ce s-a scris până în 1996 despre „homo bucovinensis”, rețin miezul de adevăr și elaborează interpretări mai precise decât cele care au fost elaborate anterior.

Editorialul primului număr al „Analelor Bucovinei” din 1996, semnat de cei doi istorici, poartă titlul „«Bucovinism» și «homo bucovinensis»». Considerații preliminare”. Amintim doar trei aspecte care, în opinia noastră, dovedesc profunzimea lucrării. Autorii consemnează cu acuratețe anumite stări de fapt și anume că „marea majoritate” a locuitorilor din Bucovina istorică „este de acord cu numele de bucovinean [...]. Multe societăți economice, asociații culturale sau ligi [...] au în compunerea titulaturii lor termenul de «Bucovina» sau derivatele acestuia. Istoricii din cele patru zări ale pământului (Germania, Israel, Austria, S.U.A., Polonia, Canada, Franța, România, Ucraina) au scris și scriu laudativ despre Bucovina și oamenii ei”³. Ei fac constatări obiective – printre care faptul că „cercetătorii austrofili” prezintă „un tablou idealizat care nu întotdeauna se bazează pe realitățile istorice”⁴ – și, nu în ultimul rând, formulează enunțuri care pot fi considerate curajoase, dacă avem în vedere stereotipurile și tendințele istoriografice dominante în România anului 1996. De exemplu, autorii afirmă că „fenomenul conviețuirii pașnice a bucovinenilor de diferite naționalități este destul de complex și avea mai multe componente care se completau reciproc, cum au fost spiritul gospodăresc, disciplina și cultura occidentală a germanilor, toleranța, ospitalitatea și sângele românilor, spiritul întreprinzător și de adaptare al evreilor etc.”⁵ și admit că „în România interbelică, ca și în celelalte state europene, au avut loc unele încălcări ale drepturilor omului, ale minorităților etnice”⁶. Din lucrarea lui Marian Olaru și Ștefan Purici devine evident faptul că înțelegerea corectă a genezei conceptului de „homo bucovinensis” presupune cunoașterea multor fenomene și evenimente din perioada istorică, când diferite etnii coabitau în partea de teritoriu moldovenesc, anexată de Monarhia Habsburgică. Mentalitatea și comportamentul

¹ Paul Ricoeur, *Istorie și adevăr*, București, Editura Anastasia, 1996, p. 32.

² *Ibidem*, p. 43.

³ Marian Olaru, Ștefan Purici, „«Bucovinism» și «homo bucovinensis»». Considerații preliminare”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 5.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 9. În mod întâmplător sau nu, autorii nu menționează explicit (sugerând doar prin „etc.” că nu este vorba de o listă exhaustivă) contribuția etniilor slave asupra „fenomenului conviețuirii pașnice”. Nu vrem să detaliem acest aspect, permițându-ne doar observația că influența ucraineană și poloneză asupra evoluției culturii gastronomice bucovinene a fost esențială. Cultura gastronomică bucovineană pare a fi singurul domeniu în care există consens deplin între bucovinofili și bucovinofobi.

⁶ *Ibidem*, p. 11.

indivizilor aparținând diverselor etnii, interesele și conflictele dintre grupurile etnice au fost determinate de permanenta schimbare a condițiilor de viață și a realităților sociale, economice sau politice din Bucovina. Însă, în opinia noastră, deosebit de importantă este și analiza modului subiectiv în care un anumit grup etnic a fost perceput de celelalte grupuri etnice, în anumite situații istorice specifice⁷.

În al doilea număr al „Analelor Bucovinei” din anul 1996, Marian Olaru publică studiul intitulat „Despre «homo bucovinensis» sau împreună cu Klaus Heitmann despre imagologie”⁸. El semnalează cititorilor apariția, în anul 1995, a versiunii românești a opusului lui Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775–1918. Un studiu de imagologie*, pe care îl consideră ca fiind „o lucrare [...] deosebit de importantă pentru cultura română și pentru cea germană”, care „poate sluji în lămurirea multor aspecte” despre „homo bucovinensis”⁹. Negăsind în literatura de specialitate o „definire exactă și completă a ceea ce, de regulă, este denumit «homo bucovinensis»”, Marian Olaru constată că „autorii români, germani sau ucraineni au o reprezentare mai mult intuitivă a acestui concept”¹⁰. După o documentare laborioasă, autorul găsește doar „referiri mai mult sau mai puțin substanțiale [...] la Ion I. Nistor, George Bogdan-Duică, I. E. Torouțiu, Nicolae Iorga, Octavian Lupu, Vladimir Trebici, Rudolf Wagner, Erich Prokopowitsch, Ortfried Kotzian, Luzian Geier ș.a.”¹¹ și face o deosebit de utilă sinteză a celor mai des invocate caracteristici ale tipului „homo bucovinensis”. Acesta sunt: a) bun gospodar; b) poliglot; c) supus fidel al monarhiei chezarocrăiești; d) tolerant; e) lipsit în mare măsură de conștiință națională; f) iubitor de școală și cultură; g) consideră elementul german din Bucovina ca fiind un factor de echilibru¹². Cele șapte caracteristici pot fi considerate componente

⁷ În zilele noastre, după invazia Rusiei în Ucraina, se manifestă, cel puțin la nivel declarativ, cu o intensitate nemaîntâlnită în istorie, o afinitate emoțională între români și ucraineni.

⁸ Marian Olaru, „Despre «homo bucovinensis» sau împreună cu Klaus Heitmann despre imagologie”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996, pp. 457–466.

⁹ *Ibidem*, p. 457.

¹⁰ Cu toate că nu există o definiție riguroasă a lui „homo bucovinensis”, faptul că acest concept s-a răspândit viral în scrierile despre Bucovina, stârnind multe animozități, este totuși un indiciu că el nu este o „formă fără fond” sau o himeră; conceptul trebuie să aibă un miez de conținut.

¹¹ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 457.

¹² Din considerente de obiectivitate, redăm întocmai fragmentul original din lucrarea lui Marian Olaru: „Acest tip de om ar avea o sumă de caracteristici, dintre care cel mai des invocate sunt: a) este un bun sau foarte bun gospodar și iubitor de ordine, urmare a influenței pozitive a germanilor care și-au impus modelul propriu în organizarea gospodăriilor, practicarea agriculturii și a altor activități economice, ritmul și calendarul muncilor în gospodărie etc.; b) este poliglot, cunoaște pe lângă limba maternă și limbile celor mai importante etnii din Bucovina, clar mai înainte de toate germana, ca limbă de stat și de cultură și care îi conferă o anumită noblețe (V. Braniște); c) este supus fidel al autorității cezaro-crăiești, dovadă fiind dinasticismul și marea lui iubire față de împăratul Franz Joseph; d) este tolerant, conviețuind în pace cu toate etniile din Bucovina istorică, autoritățile habsburgice reușind să facă din această provincie a imperiului un model al conviețuirii interetnice (demn exemplu pentru Europa contemporană!); e) este lipsit în mare măsură de conștiință națională, mândru că este supus austriac („neamț”), considerând naționalismul un fenomen străin pentru „bucovenini”; f) este iubitor de școală și cultură – dovadă că austriecii au găsit o «țară» aflată în «negura feudalismului», fără școli și cu preoți incuți, care abia silabiseau (A. Armbruster, R. Wagner) și au lăsat o «țară» cu o cultură europeană și un sistem școlar bine reprezentat și o

esențiale (adică de prim ordin) și/sau necesare (adică *sine qua non*) ale intensiunii conceptului de „homo bucovinensis”. Ambiguitatea conceptului are drept cauză pluritudinea sensurilor care pot fi atribuite cuvintelor cu care au fost denumite componentele intensiunii sale. Pentru dezambiguizarea conceptului, este necesar a fi specificat ce trebuie înțeles, în conformitate cu realitatea istorică, prin bun gospodar, poliglot, tolerant etc. În acest studiu nu vom adăuga alte elemente la setul de caracteristici formulat de Marian Olaru. Ne propunem doar să prezentăm câteva aspecte teoretice, pe baza cărora să se poată explica de ce descrierile lui „homo bucovinensis” au la bază clișee de gândire, pentru ca, mai apoi, să facem câteva precizări cu privire la intensiunea și extensiunea conceptului.

Despre gândirea stereotipică

Pornind de la sistematica lui Klaus Heitmann, Marian Olaru sesizează în „trăsăturile lui «homo bucovinensis», așa cum au fost ele schițate de istoriografia austro-germană, o serie de hetero- și autostereotipuri, sau de clișee de gândire”, pe care le consideră ca fiind „o consecință a supraevaluării factorilor pozitivi ai stăpânirii austriece, a rolului factorului german și a minimalizării rolului economic, cultural, social al celorlalte grupuri etnice ce au trăit în Bucovina istorică”¹³. Unul dintre stereotipurile evidențiate de Olaru este prezentarea de către „austro-germani” a existenței lui „homo bucovinensis” ca „rezultat final și urmărit al politicii austriece în Bucovina istorică”, când, de fapt, „politica autorităților imperiale față de Bucovina a fost mai mult una de adaptare, hotărâtor legată de situația imperiului în această parte de lume”, adică un „continuu compromis determinat de efectele amplificării mișcărilor naționale din imperiu, după 1867, ale dualismului”¹⁴.

Admițând fără rezerve această explicație, remarcăm doar că nu numai reflecțiile austrofililor au la bază clișee de gândire, ci și cele ale austrofobilor. Un exemplu edificator în acest sens este articolul publicat de Ion I. Nistor în 10 decembrie 1918, intitulat „Homo Bucovinensis”, din care reproducem următorul fragment: „Specia aceasta de bipezi s-a dezvoltat în pepiniera politică a fostului regim austriac. E tipul renegatului lipsit de convingeri naționale. Trăim în credința că războiul mondial va stârpi pentru totdeauna această specie; dară ne-am înșelat. Se vede că în Bucovina specia aceasta s-a bucurat de o îngrijire mai bună ca în celelalte provincii ale fostei împărății Habsburgice, căci ea a suportat toate grozăviile războiului și, menținându-se, îndrăznește să iasă din nou la iveală din bârlogul netrebniciei sale. Bucovina a fost și a rămas o țară românească, atât prin tradițiile ei istorice, cât și prin caracterul ei etnografic”¹⁵. După ce declară că, în conformitate cu doctrina „bucovinismului”, „toate

universitate germană; g) elementul german din Bucovina (cărui i se asociază de multe ori și cel evreiesc, ca factor de cultură germană) a jucat rolul unui factor de echilibru sau de «compromis» (Ortfried Kotzian)”. Cf. Marian Olaru, *op. cit.*, pp. 457–458.

¹³ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 458.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii, 1918*, Cernăuți, 1938, p. 285.

neamurile din Bucovina, în special românii, trebuiau să se desfacă de convingerile lor naționale, să rupă orice legătură cu conaționali lor de peste hotare, să-și abandoneze limba și să uite de datinile și obiceiurile lor strămoșești pentru a se contopi cu celelalte neamuri și într-o specie exotică bucovineană, cu limba de conversație germană”, el încheie cu o frază care poate fi interpretată atât ca concluzie cât și ca apel: „În urma actului de unire, din 15/28 noemvrie, Bucovina s-a realipit la România, în hotarele cărora [sic] nu este loc pentru *homo bucovinensis* ci numai pentru *civis Romaniae*”¹⁶.

Diversitatea și caracterul contradictoriu al stereotipurilor pot fi explicate printr-o remarcă a disidentului sovietic Lev Kopelev, care este citată de traducătorul Dumitru Hîncu în introducerea versiunii românești a opusului lui Heitmann, la care se referă Marian Olaru. Kopelev afirmă că „nu există pe lume nicio singură națiune ai cărei reprezentanți să nu considere că dragostea de libertate, generozitatea, vitejia, sagacitatea și alte asemenea virtuți sunt tot atâtea elemente constitutive ale propriului caracter național, la fel cum, dimpotrivă, nu există națiune care să nu socotească faptul că vrăjmașii ei excelează în cruzime, perfidie, spirit de răzbunare etc.” Dumitru Hîncu concretizează remarca lui Kopelev, afirmând că, „pe lângă heterostereotipuri, pot exista și autostereotipuri ce-și pun, în egală măsură, amprenta asupra apariției, dezvoltării și răspândirii reprezentărilor colective despre națiuni”¹⁷.

Ipoteză cu privire la creatorul denumirii latine de „homo bucovinensis”

Cu toate ca incidența denumirii de „homo bucovinensis” în opusuri istorice, în eseuri și articole publicate în diverse limbi este foarte mare, nu am întâlnit până în prezent nici un enunț univoc și credibil despre creatorul denumirii latine „homo bucovinensis”. Am găsit, în schimb, afirmații derutante, precum cea a pictorului Rudolf Rybiczka (16 martie 1911 – 6 octombrie 1998), care, într-o scrisoare din 1992 adresată lui E. Satco, își asumă paternitatea și diseminarea noțiunii de „homo bucovinensis”. El scrie: „Cu toate că am fost silit de împrejurările politice să petrec mai mult decât jumătatea vieții mele în Apusul Europei, sunt fericit și satisfăcut că port pecetea de «homo bucovinensis», noțiune care a fost «inventată» și pusă în circulație de mine...”.

În urma consultării unui corpus tipărit de mii de pagini și căutării cu mijloace electronice în corpusuri digitale de milioane de pagini, lansăm ipoteza că denumirea latină (nu conceptul!) de „homo bucovinensis” a fost creată de Ion Nistor. Pentru prima oară, această denumire apare în articolul publicat de Ion Nistor în „Glasul Bucovinei” din 11 decembrie 1918, din care am citat mai sus. Neexcluzând posibilitatea ca sintagma „homo bucovinensis” să fi fost folosită în acte de vorbire, jurnale sau scrisori private și înainte de 11 decembrie 1918,

¹⁶ *Ibidem*, pp. 285–286.

¹⁷ Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spatul lingvistic german: 1775–1918: un studiu imagologic*, București, Editura Univers, 1995, p. 6.

considerăm această dată ca fiind *terminus a quo* pentru uzul sintagmei în texte publicate¹⁸.

Faptul că Nistor definește „homo bucovinensis” ca produs care s-a dezvoltat într-un mediu care i-a priit (și anume, în „pepiniera politică a fostului regim austriac”), o „specie de bipezi” care nu a fost exterminată de război și iese din nou din bârlog, duce la concluzia că Nistor a creat această denumire prin analogie cu termenii latini din antropologia biologică, care denumesc specii primitive ale genului homo (cum ar fi *Homo neanderthalensis* sau *Homo heidelbergensis*). La Nistor, „homo bucovinensis” este o metaforă care evocă omul lipsit de convingeri naționale, o „specie exotică bucovineană, cu limba de conversație germană”.

Trei decenii și jumătate mai târziu, timp în care avut loc și un alt război mondial, neamțul bucovinean Hans Prelitsch transferă conceptul de „homo bucovinensis” în domeniul antropologiei filozofice. Dar și la Prelitsch, „homo bucovinensis” rămâne o metaforă. Deosebirea este că metafora lui Nistor are conotații negative, pe când metafora omonimă a lui Prelitsch are conotații elogiante. În 1954, Prelitsch scrie: „Faptul că în Bucovina – în țărișoara în care exista un mozaic etnic și prin care trecea cusătura dintre Europa de Vest și cea de Est – s-au întâlnit și s-au manifestat curente spirituale și influențe culturale din întreaga Europă, a condus în mod inevitabil la formarea lui «homo bucovinensis» care, indiferent de naționalitatea sau confesiunea căreia îi aparținea, a asimilat, *volens-nolens*, câte ceva din ce are de oferit Europa. [...] Se pare că întregii Europe [...] nu i-a trecut prin minte (să formeze) ceva mai bun decât tocmai acest bucovinean”¹⁹.

Au urmat apoi alți autori. Unii l-au urmat pe Nistor și l-au degradat pe „homo bucovinensis” până la statutul de *homunculus* (o ființă mică, creată artificial, dar totuși încă umană). Alții l-au urmat pe Prelitsch, ridicându-l pe „homo buconinensis” foarte aproape de statutul de supraom. Astfel, la epigonii lui Prelitsch, „homo bucovinensis” apare ca hibrid rezultat din cele mai prestigioase specii ale antropologiei filozofice: *homo laborans* și *homo oeconomicus* (pentru că era harnic și bun gospodar), *homo polyglottos* (știa să comunice în mai multe limbi), *homo habsburgensis* (era fidel dinastiei), *homo pacificus* și *homo generosus* (manifesta, de dragul păcii și înțelegerii, generozitate față de alte moduri de gândire sau de comportament), *homo interculturalis* (era lipsit de convingeri naționale), *homo academicus* și *homo culturalis* (pentru că era iubitor de școală și cultură).

Având în vedere toate aceste aspecte, am considerat că ar fi utilă și o demetamorizare sau dezambiguizare a conceptului.

¹⁸ O deosebit de bine documentată și relevantă descriere a conceptelor de „bucovinism” și „homo bucovinensis” o face Harieta Mareci Sabol în studiul „Multiple Identities of Bukovina”. Din toate sursele care conțin sintagma „homo bucovinensis”, fructificate în acest studiu, cea mai veche este articolul amintit al lui Ion Nistor. Vezi: Harieta Mareci Sabol, „Multiple Identities of Bukovina”, în *Myths, Heroes, Gender and Identities. A Cliohworld-Cliohres ISHA Reader*, Erasmus Academic Network Cliohworld, 2011, pp. 223–226.

¹⁹ Hans Prelitsch, „Homo bucovinensis”, în *Bukowina, Heimat von gestern*, ediția a III-a, Karlsruhe, Arbeitskreis Bukowina Heimatbuch, 1987, pp. 334. Acest eseu al lui Prelitsch a fost publicat prima dată în revista „Brücke zum Westen”, Nr. 4–5, 1954.

Alți determinanți ai ambiguității

În afară de gândirea stereotipică, inconsistența descrierii lui „homo bucovinensis” are drept cauză o serie de determinanți de ordin emoțional (pe care noi i-am numit „bucovinalgie” și „bucovinalergie”²⁰) și gnoseologic. Chiar dacă vom fi criticați pentru că folosim categorii filozofice create de Lucian Blaga, care sunt operaționale numai în sistemul gnoseologic creat de acesta, îndrăznim să afirmăm că autorilor marcați de bucovinalgie, le este îndeobște specifică „cunoașterea paradiziacă”, care „se caracterizează prin fixare asupra «obiectului», asupra obiectului socotit în întregime dat sau cu posibilități de a fi dat, fie în intuiție, fie în abstracțiune, fie în imaginație”, iar celor marcați de bucovinalergie le este specifică „cunoașterea luciferică”, care „consideră obiectul său despicat în două, într-o parte care se arată și într-o parte care se ascunde”, provocând o „criză” care „răpește obiectului echilibrul lăuntric”²¹. Felurile de cunoaștere statuate în gnoseologia lui Blaga nu sunt adecvate pentru cercetarea obiectului „homo bucovinensis”, căci ele conduc către „porți dincolo de care începe mitul”²².

Ni se pare însă adecvată luarea în considerare a unei teze a lui Wilhelm von Humboldt despre „cuvânt”. Humboldt afirmă că „în formarea și în întrebuintarea limbii pătrunde [...] în chip necesar întreaga modalitate de percepere subiectivă a obiectelor. Izvorând chiar din această percepere, cuvântul este o copie nu a obiectului în sine, ci a imaginii produse de acesta în suflet”²³. În mod cert, amprenta psihică a denumirii „homo bucovinensis” este diferită de la un grup etnic sau social la altul, chiar și de la un individ la altul, fapt care determină reacții mental-emoționale dintre cele mai diverse, de la empatie și până la aversiune. Aceasta este una dintre cauzele marii divergențe de opinii cu privire la „homo bucovinensis”. O altă cauză o reprezintă modurile diferite de abordare a obiectului cercetării. Pentru unii autori, „homo bucovinensis” este un obiect formal (inventat), iar pentru alții (de exemplu, pentru Ion I. Nistor) un obiect natural (o specie anacronică). Adecvată ar fi analiza lui „homo bucovinensis” ca obiect cultural²⁴.

²⁰ Prin bucovinalgie (termenul nostru) înțelegem o starea emoțional-intelectuală, care are drept cauză fapte ce s-au petrecut în spațiul cultural, social și fizic Bucovina și care se manifestă în diverse forme, condiționate de apartenența etnică, religioasă, socială și de formarea intelectuală a indivizilor. Această stare este caracterizată de o hipersubiectivitate în percepția sau interpretarea sincronică și diacronică a anumitor realități bucovinene și determină deseori tendințe idilizante. Prin bucovinalergie (de asemenea, termenul nostru) înțelegem o reacție de negare sau respingere, uneori exagerată și excesivă, a oricărei forme de manifestare a bucovinismului.

²¹ Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 253–254.

²² *Ibidem*, p. 364.

²³ Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, trad. Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 94.

²⁴ Eugen Coșeriu face distincția între: obiecte formale (în a căror cercetare „obiectele nu joacă nici un rol”), de care se ocupă științele matematice, obiecte naturale („a căror prezentă fizică o observăm în lume”), de studiul cărora se ocupă științele naturii și obiecte culturale, care sunt cercetate de științele culturii. El susține că modul de abordare al acestor tipuri de obiecte nu este predeterminat (de exemplu, „obiectele culturale pot fi considerate drept naturale, sau obiectele naturale și cele culturale pot fi considerate drept formale și tratate ca atare”), dar o cercetare adecvată presupune ca ele „să fie cercetate de la bun început ca obiecte formale, naturale sau culturale”, adică

În caz contrar, nu se mai poate pretinde că se face cercetare istorică, ci, cel mult, că se elaborează narative istorice, cu un mai mult sau mai puțin dominant caracter apelativ și politic. Nu trebuie stigmatizate narativele istorice; acestea își au propria rațiune de a fi. Greșit este însă a pretinde că se face cercetare istorică, când, de fapt, se urmărește doar elaborarea unor narative istorice, mai mult sau mai puțin expresive, cu un conținut mai mic sau mai mare de adevăr. Cercetarea evoluției realității bucovinene nu ar trebui să atragă nici idealizarea, dar nici stigmatizarea perioadei austriece. Cu toate că este trivial, amintim că imperiul a anexat teritoriul din nordul Moldovei, urmărind exclusiv propriile interese strategice și nicidecum datorită unor afecte sau intenții de ridicare a bunăstării și nivelului de civilizație ale populației din regiune. Reformele socio-economice și culturale, despre care trebuie admis că au produs efecte pozitive în Bucovina, au fost (doar) acte necesare asigurării securității, stabilității și suveranității Imperiului. Prioritare erau întotdeauna interesele centrului, dar înfăptuirea acestora nu era posibilă fără reformarea periferiei. Însă, în situații de criză, periferia era abandonată temporar.²⁵ Pe de altă parte, nu se poate spune că perioada austriacă a fost o perioadă ostilă dăinuirii românilor, ci doar că dăinuirea românilor s-a transformat din una de tip tradițional, în una de tip revoluționar. Ne întemeiem acest enunț pe următoarea teză formulată de Ioan Oprea în lucrarea *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*: „În principiu, orice realitate are o parte veche (tradițională) și una nouă (revoluționară) în momentele existenței ei, dar situațiile sunt²⁶ diversificate dacă partea nouă este în continuarea celei vechi sau se abate de la ea (având o origine exterioară ei) și dacă partea nouă este avantajată sau nu în raport cu cea veche. Dacă predomină partea veche și cea nouă este în spiritul ei, este o dăinuire tradițională, iar dacă predomină partea nouă și ea reprezintă alt spirit decât cea veche, atunci este o dăinuire revoluționară. Ca atare, lupta pentru păstrarea tradiției înseamnă în mod implicit un anumit conservatorism și o respingere a schimbărilor radicale, fapt acceptabil numai dacă aceste schimbări nu ar fi necesare”²⁷. Modelul identitar „homo bucovinensis” nu a fost creat în mod artificial, ci a luat ființă tocmai prin trecerea de la dăinuirea tradițională la un tip de dăinuire revoluționară. Desigur că dăinuirea se manifestă diferit în mediul urban și în mediul rural; în mediul urban evoluția este mai dinamică. Dar „homo bucovinensis” nu este un produs cultural specific exclusiv mediului urban și culturii majore, deși unii autori susțin acest punct de vedere. Împreună cu Blaga, considerăm inadecvată compararea valorică a a culturii minore de tip rural cu cea majoră de tip urban²⁸.

ceea ce sunt. Obiectele culturale sau intenționale sunt, după Coșeriu, acelea „pe care le observăm și le interpretăm atât sub aspectul substanței, cât și sub cel al formei și al funcției lor”. Vezi Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului: de la începuturi până la Rousseau*, București, Editura Humanitas, 2011, pp. 31–32.

²⁵ De exemplu, imediat după izbucnirea Primului Război Mondial, Bucovina a fost lăsată fără apărare în fața invaziei rusești. Toate forțele combatante au fost transferate în alte teatre de operații.

²⁶ Ioan Oprea consideră că acesta este modul adecvat de ortografiere a verbului.

²⁷ Ioan Oprea, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Colecția Academică, Seria Științele comunicării 54, Iași, Institutul European, 2008, pp. 371–372.

²⁸ Din păcate, valoroasele teze filozofice ale lui Lucian Blaga, care ar fi putut să influențeze modul de a fi și a gândi ale europeanului sunt prea puțin cunoscute, nu numai în Europa, dar chiar și în România. Concepția sa despre raportul dintre cultura minoră și cultura majoră este, după știința

După ce am expus cauzele care au determinat interpretarea neadecvată și uzul greșit al conceptului de „homo bucovinensis”, revenim la setul de șapte caracteristici formulate de Marian Olaru, cu intenția de a face unele precizări în scopul redobândirii relevanței epistemologice a conceptului. Vrem să scoatem în evidență că „homo bucovinensis” este un produs firesc al viețuirii într-un spațiu multicultural și multilingvistic, adică într-un context conjunctural specific. Toate caracteristicile lui „homo bucovinensis” nu trebuie înțelese ca virtuți²⁹, ci ca trăsături naturale și necesare conviețuirii și afirmării economice, sociale și culturale în spațiul bucovinean.

Aspecte referitoare la intensiunea conceptului de „homo bucovinensis”

În cele ce urmează ne vom referi la fiecare componentă a intensiunii conceptului de „homo bucovinensis”, așa cum au fost sistematizate de Marian Olaru.

a) Despre bunul gospodar

Pentru dezambiguizarea conceptului de „homo bucovinensis” trebuie relativizată noțiunea de bun gospodar. Mulți bucovineni au tendința de a vorbi cu mândrie (chiar cu îngâmfare) despre virtuțile gospodărești ale înaintașilor lor. Întrebându-i însă ce înseamnă bun gospodar, răspunsurile gravitează doar în jurul sintagmei „om simplu, harnic, bine organizat”. Din interviurile realizate de noi cu câteva zeci de bucovineni contemporani, nimeni nu a definit gospodarul ca om dedicat funcției sale sociale, administrative sau culturale, care își îndeplinește obligațiile la termen și pentru care „conștiința lucrului bine făcut” este deosebit de importantă.³⁰ În actele de comunicare și discursurile cotidiene ale multor bucovineni, termenul de „regățean” (prin care sunt denumiți locuitorii Vechiului Regat al României) are o conotație negativă și, nu de puține ori, declanșează o „bucovinalergie” la românii din alte regiuni istorice (la moldovenii nebucovineni chiar mai mult decât la olteni, pentru că moldovenii interpretează orice formă de filobucovinism ca atitudine agresiv-secesionistă). Colonizarea cu germani și alte

noastră, unică în sistemele filozofice europene. El formulează următoarele teze: „Cultura minoră ține pe om îndeobște mult mai aproape de natură. Cultura majoră îl îndepărtează și-l înstrăinează de rânduialile firii. Filozofic privind, nu se știe dacă în cele din urmă avantajele spirituale ale unei culturi majore, tensiunile și problematica acesteia, curiozitățile ce le stârnește și satisfacțiile ce le prilejuiește nu sunt cucerite cu prețul unui dezavantaj care le ține aproape în cumpănă: cu înstrăinarea prea mare a omului de veșnica Mumă. Vrem să spunem cu aceasta numai că o comparație a culturii minore și a culturii majore, sub unghiul valorii, nu e tocmai simplă. Ea ni se pare chiar așa de complicată, încât ne vedem sfătuiți să nu o atingem decât cu sfiala și cu tăcerea noastră. Preferăm să lăsăm această problemă deocamdată deschisă”. Vezi Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 347.

²⁹ Caracteristicile esențiale și necesare ale unui „homo bucovinensis” nu sunt virtuți, ci, cel mult, trăsături pozitive dobândite conjunctural. Virtuți sunt „imparțialitatea, obiectivitatea, studiul minuțios al circumstanțelor, echitatea”, după cum susține José Antonio Marina. Vezi José Antonio Marina, *Inteligența eșuată: teoria și practica prostiei*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 165.

³⁰ La bucovineni predomină imaginea tradițională a gospodarului (acea de om care își organizează bine propria gospodărie).

grupuri etnice, care aveau valori și paradigme comportamentale specifice, a determinat nu doar mutații demografice, ci și modificări socio-economice, care, în timp, au produs efecte benefice. Locuitorii din spațiul rural al Bucovinei, indiferent de etnie, se străduiau să dobândească cât mai multe resurse funciare și să-și întemeieze gospodării trainice, pentru a putea atinge un anumit nivel de bunăstare și pentru a câștiga prestigiu în comunitate. Procesul de aculturație (înțeles ca integrare și nicidecum ca asimilare, segregare sau marginalizare), care în Bucovina nu a fost forțat (statul impunând doar norme menite a garanta disciplina socială și toleranța), a avut drept efect dinamizarea interacțiunilor interetnice, generând chiar și o benefică concurență între etnii. Efectul acestei dinamizări a fost o îmbogățire a propriilor tradiții culturale și nicidecum pierderea identității etnice. „Gospodării bucovineni”, de diverse etnii, și-au păstrat specificitatea organizării propriilor gospodării³¹, însă, cu timpul, s-a conturat o anumită etică a muncii și un nucleu comun de practici gospodărești. Trebuie totuși admis că gospodăriile germanilor au îndeplinit o funcție de model. Pe lângă aceste aspecte, un efect pozitiv asupra evoluției gospodarului bucovinean l-a avut relația sa cu târguri și orașe, unde venea în contact cu alte păături sociale, cu alte etnii, și unde exista posibilitatea învățării cu temeinicie a unei meserii. Având în vedere toate aceste considerente, tragem concluzia că abilitățile gospodărești ale bucovineanului sunt produsul natural al unei sinergii interetnice. Aceași sinergie interetnică a funcționat și în mediul urban din Bucovina datorită faptului că în aparatul administrativ, în învățământ și în mediul antreprenorial activau oameni aparținând unor etnii cu tradiții culturale diferite.

b) Despre poligloția bucovineană

Nici în lingvistică și nici în antropologia culturală nu este definit unitar cât de multe limbi și cât de bine trebuie să cunoască un om pentru a putea fi considerat poliglot. Exceptând intelectualii, majoritatea bucovinenilor nu stăpâneau perfect două sau mai multe limbi, însă posedau competențe de comunicare în limbile celorlalte etnii, dobândite nu prin depunerea unui efort conștient de învățare, ci prin contacte sociale (joaca cu alți copii, mersul la piață, interacțiunea cu vecinii sau cu colegii de muncă). Astăzi, în discuțiile cu bucovinenii contemporani, auzim deseori că „bunica vorbea germana, ucraineana și poloneza «la perfecție»”. Asemenea convingeri sunt, în cele mai multe cazuri, greșite. Sintagma „vorbea la perfecție” sugerează faptul că persoana în cauză ar fi posedat ceea ce noi numim o cunoaștere aprofundată și nu doar o oarecare competență de comunicare în limba respectivă³². Cert este că procesele de formare social-identitară a lui „homo bucovinensis” se desfășurau într-un mediu multilingvistic. Abilitatea de a înțelege

³¹ Am putut constata că și astăzi românii bucovineni sunt mândri de casele lor tradiționale, care au acoperișuri în „patru ape”, spre deosebire de nemți, care, în vremuri trecute, își construiau case cu acoperișuri care aveau doar „două ape”. Faptul că în gospodăriile românești au fost incluse șuri și grajduri abia după „răpirea Bucovinei”, este destul de rar amintit în narativele românilor bucovineni.

³² Considerăm că o cunoaștere aprofundată a unei limbi presupune ca vorbitorul să-și fi sublimat conștiința lingvistică pe baza cunoașterii multor forme ale limbii (varietăți lingvistice) din trecut și din prezent dar și a unor limbi străine și să nu-și concentreze atenția exclusiv asupra obiectelor despre care se vorbește, ci și asupra cuvintelor cu care se vorbește.

și de a comunica, chiar la nivel elementar, în mai multe limbi, îmbogățește orizontul de cunoaștere al oricărui individ uman, întrucât limbile nu sunt doar coduri de comunicare, ci și „glosocosmosuri”, adică moduri particulare de înțelegere a lumii. Pentru a exemplifica această teză cităm punctul de vedere al Gretei Tartler cu privire la multilingvism, exprimat în opusul *Identitate europeană*: „Multitudinea limbilor cunoscute îmbogățește, stimulează creativitatea și fantezia. Cei care doresc și în mileniul următor o Europă multiculturală nu vor putea să ignore minoritățile. De altfel, s-a dovedit (Universitatea din Hamburg a experimentat acest lucru ani întregi) că toți copiii ce cresc în mediu bilingv nu sunt doar creativi, dar au și capacitatea de a învăța cu ușurință a treia și a patra limbă”³³.

c) Despre fidelitatea față de monarhia chezaro-crăiască

Această fidelitate a existat cu adevărat, însă nu a fost una continuă, deplină și necondiționată. Ea s-a manifestat la bucovineni numai în măsura în care monarhia era percepută ca garant al libertății și al prezervării tradiției și identității lingvistice, culturale, religioase. În situații de criză, fidelitatea, chiar și aceea a etnicilor germani din Bucovina (la sfârșitul Primului Război Mondial), devenea șovăielnică.

d) Despre toleranță

În ceea ce privește toleranța, facem doar următoarea remarcă: aceasta nu este o virtute absolută. Cuvântul provine de la verbul latin *tolerare*, care înseamnă „a suporta” sau „a îngădui”, eventual din considerente pragmatice, ceva ce nu corespunde propriilor convingeri și/sau dorințe. Până în secolul al XVIII-lea, toleranța nu se putea manifesta în societate decât de „sus în jos”. Doar cei puternici puteau manifesta toleranță. Abia în Epoca Luminilor, conceptul de toleranță a dobândit noi conotații, cum ar fi acceptanță, respect, generozitate. Prin urmare, toleranța nu trebuie considerată o virtute, ci o componentă a normalității conviețuirii în societățile moderne³⁴.

e) Despre lipsa conștiinței naționale a omului bucovinean

Ce ești? Moldovean sau bucovinean? Această întrebare este deseori adresată locuitorilor din sudul Bucovinei. Întrebarea este neadecvată, întrucât exprimă o falsă dihotomie, care exclude aprioric orice ambivalență. O identitate regională poate fi înțeleasă ca supraidentitate în raport cu identitatea locală și ca subidentitate a identității naționale sau a celei supranaționale. Dar, de fapt, identitatea regională este un tip de identitate socială, care se află într-o relație dialectică cu identitățile individuale ale locuitorilor unei regiuni. Specificitatea regiunii influențează identitatea individuală a locuitorilor care, la rândul lor, interacționând unii cu alții, remodelează caracteristicile regiunii. La nivelul vieții cotidiene, componentele identității unui individ (adică cea locală, regională sau națională) se manifestă mai mult sau mai puțin pregnant în funcție de situația existentă, de obiectul și locul acțiunii, de implicațiile afective etc. Concepția potrivit căreia orice interes local sau regional trebuie subordonat interesului național, indiferent de situația istorică

³³ Grete Tartler, *Identitate europeană*, București, Editura Cartea Românească, 2006, p. 104.

³⁴ Și Radu Grigorovici relativizează noțiunea de toleranță. El susține că „Bucovina n-a fost o țară a înțelegerii reciproce, ci a toleranței reciproce”. Vezi Radu Grigorovici, *Bucovina între Milenii. Studii și documente*, București, Editura Academiei Române, 2006.

concretă, este nerealistă și ipocrită. Într-o altă lucrare am explicat raportul între patriotismul regional și cel național, analizând câmpurile semantice ale cuvintelor germane „Heimat” și „Vaterland”, care denumesc conceptul de patrie: „Cuvântul german Heimat se referă, în primul rând, la o relație dintre un individ uman și un teritoriu (regiune sau chiar localitate) în care acesta, eventual s-a născut, dar în care, în mod cert, a trăit primele experiențe de viață care i-au determinat prima limbă în care a comunicat, caracterul și modul de a vedea și de a înțelege lumea. Față de acest mediu, individul uman va păstra, pe durata întregii sale vieți, în mod conștient sau nu, un anumit tip de afectivitate. Prin urmare, omul, scriitor de literatură sau de istorie, poate fi suferind de bucovinalgie, chiar fără să își dea seama. Conceptul de patrie ca Vaterland, înseamnă altceva. Substantivul compus Vaterland este format din determinatul Land (țară) și determinativul Vater (tată). Vaterland este țara în care trăiește națiunea din care faci sau simți că faci parte. Atât Vaterland cât și națiune sunt constructe imaginare”³⁵. Este neștiințific a se considera că relația dintre conștiința națională (respectiv atașamentul față de stat și națiune) și conștiința regională reprezintă o dihotomie. O asemenea concepție generează, de cele mai multe ori, conflicte. Pentru un bucovinean, era normal să fie interesat în primul rând de propășirea regiunii autonome în care trăia și abia apoi de interesele statelor din care proveneau ascendenții săi. Despre acei bucovineni care, în mod natural sau datorită formației academice, au dobândit trăsăturile esențiale ale modelului identitar „homo bucovinensis”, nu se poate spune că erau total lipsiți de conștiință națională.

f) Despre iubirea de școală și cultură

Această iubire nu trebuie privită ca sentiment, ci ca atitudine. În perioada habsburgică, după înființarea școlilor de diferite grade, bucovinenii au conștientizat treptat faptul că îmbunătățirea propriilor condiții de viață este condiționată de educație și instruire, procese care, pentru a fi eficiente, trebuie să se desfășoare într-un cadru instituțional. Acest cadru instituțional a fost implementat de Împărăție. Apoi bucovinenii, deși cu oarecare reticență, au început să-și trimită copiii la școală. În unii dintre acești copii (printre care și în țăranul Ion I. Nistor) s-a trezit dorința de împlinire personală. Școlile din Bucovina au produs atât efecte culturale bucovinofile, cât și efecte bucovinofobe. Homo bucovinensis” are un anumit tip de credințe, convingeri și certitudini³⁶ dobândite nu doar în școlile bucovinene, ci, în primul rând, prin viețuirea într-un spațiu socio-cultural specific.

g) Despre elementul german din Bucovina ca factor de echilibru

Înainte de a ne referi la elementul german ca factor de echilibru în Bucovina, ținem să precizăm că acest echilibru se datorează în primul rând evoluției structurii etnice a populației. În urma acestei evoluții, nici un grup etnic nu dispunea de o

³⁵ Carol-Alexandru Mohr, „«Război fără armată». Generalul Eduard Fisher între datorie și bucovinalgie”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1, 2020, p. 230.

³⁶ Folosesc termenii interdependenți „convingeri”, „credințe” și „certitudini” cu sensurile explicitate de H. R. Patapievic în articolul „Despre convingeri, credințe și certitudini”, publicat în „Dilema Veche”, nr. 135, din 25.08.2006; <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/despre-convingeri-credinte-si-certitudini-616597.html> (15.02.2023)

majoritate suficientă pentru a se impune asupra celorlalte grupuri. În mod necesar, compromisurile, medierile și coalitiile conjuncturale au devenit practici curente.

Este în afara oricărui dubiu că populația germană din Bucovina a avut un rol important în instalarea și menținerea echilibrului social și economic. Diversele pături sociale ale acestei populații au influențat modul de viață al celorlalte etnii, fie prin puterea exemplului, fie manifestând, în diverse situații (dar nu oricând și oricum) atitudini conciliante. Țăranii, meșteșugarii, muncitorii forestieri și sticlarii, care erau foarte conservatori în privința menținerii propriilor cutume și datini înrădăcinate într-o veche tradiție, au reușit să câștige respectul autohtonilor și a celorlalte etnii venite în Bucovina prin hărnicie și printr-un eficient spirit gospodăresc. Gospodăriile germane din mediul rural (cu fântână proprie, cu grădină și curte, șură și grajd) au devenit pentru celelalte etnii modele demne de imitat; chiar au condus la răspândirea prejudecății potrivit căreia „tot ce-i nemțesc, e bun”. Cei care aparțineau păturilor școlite ale populației germane (funcționari, cadre didactice, clerici etc.) și care, în marea lor majoritate, posedau abilități de comunicare și în alte limbi decât cea germană, exercitau, în diverse situații, rolul de mediator între persoane sau grupuri cu interese diferite. Mulți dintre acești mediatori au dobândit o oarecare „faimă de corectitudine” și, în rândurile bucovinenilor, s-a format (prin generalizare necritică) prejudecata „Neamțu-i corect!”, cu variațiile „Tot neamțu-i corect!”, respectiv „Neamțu-i totdeauna corect!”.

Dintre toate elementele germane care au influențat cultura și civilizația bucovineană, limba germană a fost cel mai important factor de echilibru, deoarece devenise „o limbă fără națiune”³⁷. Vorbitorii de limbă germană erau mult mai numeroși decât etnicii germani. Intelectualii care aparțineau altor etnii (evrei, români, ruteni etc.) posedau, în privința uzului în comunicare a limbii germane literare, chiar o competență superioară față de majoritatea etnicilor germani din mediul rural. Deși fiecare etnie avea dreptul de a-și folosi limba proprie, germana a devenit o soluție practică de comunicare în mediul administrativ și academic, în special datorită faptului că limba germană devenise în secolul al XIX-lea o limbă de cultură, pe când limbile celorlalte etnii din Bucovina încă nu erau normate unitar, ca limbi standard. Prin urmare, elementele germane, și în special limba germană, nu pot fi considerate ca elemente impuse în mod samavolnic, ci ca elemente necesare pentru administrarea funcțională a Bucovinei. Elementele germane (cum ar fi limba oficială implementate de administrația imperială nu au avut menirea de a avantaja etnicii germani colonizați în Bucovina (a căror majoritate nici măcar nu vorbea limba literară germană, comunicarea făcându-se în graiuri rezultate din idiomuri specifice regiunilor originare, influențate, la nivel lexical, morfologic și sintactic, de idiomurile utilizate de celelalte etnii din Bucovina).

³⁷ Referindu-se la situația lingvistică din lumea actuală, Grete Tartler susține că „se poate spune că, într-o anumită măsură, engleza a devenit o «limbă fără națiune», deoarece vorbitorii de engleză din lume sunt de trei sau patru ori mai numeroși decât nativii. Se estimează că până în 2050 jumătate din populația lumii va stăpâni fluent această limbă”. Vezi Grete Tartler, *Identitate europeană*, București, Editura Cartea Românească, 2006, pp. 103–104.

Despre extensiunea conceptului de „homo bucovinensis” sau „despre un rector și o croitoreasă”. Un mic „studiu de caz”.

Extensiunea sau sfera unui concept cuprinde setul de obiecte la care se referă conceptul. Întâlnim pe alocuri părerea potrivit căreia sfera conceptului de „homo bucovinensis” ar cuprinde numai oameni din elita socială, culturală sau economică a orașelor Bucovinei³⁸.

Asemenea convingeri sunt neproductive, în special pentru că diminuează eficiența actelor de comunicare. Ele alimentează „fudulia” bucovinenilor novici și acutizează bucovinalergia nebucovinenilor (în special a celor moldoveni). Pentru a adevări inconsistența acestei convingeri, abandonăm abordarea științifică și filozofică a problemei și recurgem la empirie, prezentând două specimene, cum nu se poate mai diferite, din sfera conceptului de „homo bucovinensis”.

Indiferent de convingerile pe care le avem, ar trebui să fim de rea credință, dacă nu l-am considera pe Constantin Tomasciuc, primul rector al Universității din Cernăuți (mare erudit și important politician, de confesiune ortodoxă, cu ascendență română și ucraineană), un prototip al modelului identitar „homo bucovinensis”. A considera însă că toți indivizii care întrunesc trăsături de „homo bucovinensis” sunt erudiți sau că au făcut parte din elita societății bucovinene, este greșit, precum greșită este și considerarea tuturor locuitorilor Bucovinei ca „homo bucovinensis”. Cu riscul de a fi acuzați că trecem din registrul științific în cel narativ, evocăm exemplul unei doamne bucovinene, care nu a fost nici erudită și nici nu a făcut parte din elita Bucovinei, despre care credem totuși că posedă toate însușirile esențiale și necesare ale unui „homo bucovinensis”. Această persoană, pe care nu o vom numi, s-a născut, înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, în Ițcani, lângă Suceava, într-o familie catolică mixtă: tatăl era austriac, iar mama poloneză. Ea a dobândit, în mediul familial, abilități native de comunicare în limba germană și polonă. Nu a frecventat decât șase clase la școala elementară din Ițcani. Apoi, a venit Primul Război Mondial. Tatăl ei a murit, nu pe front, ci răpus de boală în timpul războiului. Existența familiei a fost greu încercată pentru că nu mai beneficia de salariul funcționarului cezaro-crăiesc. Foametea și frigul amenințau traiul familiei. Din acest motiv, doamna respectivă a fost nevoită ca, până la terminarea războiului, să se deplaseze în repetate rânduri din Împărăție (adică de la Ițcani) în Regatul României (la Burdujeni, aflat la circa cinci sau șase km distanță), pentru a cumpăra făină ieftină și mălai³⁹. Această activitate, care, implica și o

³⁸ Hans Prelitsch evocă în eseul său „Homo Bucovinensis” numai mari personalități: Ernst Rudolf Neubauer, Eudoxiu Hurmuzach, Karl Emil Franzos, Johannes von Mikulicz-Radecki, Eusebie Mandicevschi, Raimund Friedrich Kaindl. Nu apare nici un nume de om simplu. și Frédéric Beaumont afirmă în capitolul „Le mythe culturel bucovinien” al lucrării sale de doctorat că „de fapt, ipotetica identitate culturală bucovineană nu exista cu adevărat decât în cele mai importante orașe ale provinciei și este în principal un produs al claselor de mijloc și superioare de acolo. «Homo bucovinensis» este, înainte de toate, un produs al culturii orașelor provinciale austriece.” Vezi https://www.academia.edu/2944256/Le_mythe_culturel_bucovinien_Chapitre_4_, (15.02.2023)

³⁹ „Homo bucovinensis germanicus”, spre deosebire de alte specii de „homo germanicus”, mânca multă mămăligă.

oarecare negociere, a făcut necesară dezvoltarea abilității ei de a comunica, la nivel elementar, în limba română. Apoi a învățat croitorie. Peste ani, ea s-a căsătorit cu un mecanic de locomotivă necatolic (șvab luteran) și s-a mutat la Cernăuți. Limba vehiculară a pieței agroalimentare din Cernăuți nu era (chiar și în perioada interbelică, românească) nici germana, nici româna, nici polona, ci ucraineana. Astfel, a învățat să comunice, tot la nivel elementar, și în idiomul ucrainean. I-a respectat pe împărații Franz Joseph și Carol I, percepându-i ca garanți ai propriei tradiții și ai echilibrului vieții sociale, dar, după ce conducători ai spațiului în care trăia nu mai erau împărați, ci regi (Ferdinand, Carol al II-lea sau Mihai), considera că acest echilibru nu a fost perturbat în mod esențial: și-a continuat viața în demnitate, muncind ca gospodină – mamă a șase copii – și croitoreasă, perfecționându-și totodată abilitățile de comunicare în română și ucraineană, prin relațiile cu clientele ortodoxe sau greco-catolice, deși multe din acestea știau și germană. Acest tip de dăinuire familială (cu un soț protestant-luteran), profesională și socială nu poate fi conceput în absența toleranței. Exemplul prezentat ilustrează faptul că „homo bucovinensis” nu trebuie înțeles ca identitate elitară, ci doar ca identitate specifică, generată de viețuirea într-un spațiu economic, social și cultural (poate chiar și geografic) aparte. Existența fizică, în anumite faze istorice a tipului „homo bucovinensis”, nu poate fi negată. Admitem, împreună cu Radu Grigorovici, că Bucovina nu a devenit un cubilou în care s-au contopit toate naționalitățile conlocuitoare, rezultând o populație cu grad de omogenitate comparabil cu cel al populației din Statele Unite ale Americii, dar nu suntem de acord că „homo bucovinensis” este un „homuncul”. Cu precizia specifică unui fizician autentic, Radu Grigorovici scrie, într-un studiu foarte des citat, care se ocupă de Bucovina, că „prin imigrarea masivă, organizată sau neîngrădită, a unor etnii foarte variate și prin obligativitatea învățării limbii germane, Bucovina fusese transformată într-un soi de «Elveție est-europeană», în care limba și cultura germană să garanteze apartenența ei la Monarhia Habsburgică și să demonstreze în acest fel viabilitatea unor mari puteri constituite din țări multinaționale. Cei care își făcuseră iluzia că Bucovina, asemenea Statelor Unite ale Americii, va deveni un creuzet în care se vor contopi naționalitățile conlocuitoare, n-au ținut seama de creșterea rapidă a naționalismului în toată Europa, și astfel nașterea aceluia nou *homunculus* numit *homo bucovinensis*, detașat de naționalitatea sa și credincios împăratului, n-a mai avut loc. Populația, divizată în mai multe grupuri etnice, credincioase, cu unele excepții, culturilor, limbilor, obiceiurilor și confesiunilor lor, rămăsese, văzută din afară, pașnică și lipsită de conflicte interne violente, dar nu și de tensiuni interne și externe, și Bucovina reveni întregă la România, încărcată cu ele”⁴⁰. Totuși, „homo bucovinensis” s-a născut și a existat, nu ca „homuncul”, ci, biologic vorbind, ca „homo sapiens”, dar nu a reușit să-și dezvolte rădăcini suficiente pentru a supraviețui furtunilor timpurilor ca model identitar. Schimbarea „climatului” în România (începând cu anul 1945) nu i-a priit, dar nici strămutarea în alte „medii de viață” (precum cel german, israelian sau american) nu a fost propice dezvoltării durabile și înmulțirii sale.

⁴⁰ Radu Grigorovici, „Modelul Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996, p. 289.

Concluzii

Fără a avea pretenția că am reușit să clarificăm pe deplin problematica cu privire la „homo bucovinensis”, putem totuși spune că este o greșeală a considera acest concept un ideologem creat de stăpânitorii austrieci pentru a anihila conștiința națională a etniilor din Bucovina și, în special, pe cea a românilor. Împărații și factorii importanți de decizie ai monarhiei multinaționale nu au avut iluzia că popoarele și etniile din imperiu se vor uniformiza, își vor pierde tradițiile și limbile pentru a deveni o populație omogenă, vorbitoare de limbă germană, cu o fidelitate necondiționată față de împărăție. În Bucovina a existat, *volens-nolens*, o coabitare pașnică care, după căderea împărăției, și, în special după instaurarea comunismului, s-a dovedit a fi nesustenabilă, și a sfârșit prin asimilare și uniformizare.

Se impune și diferențierea dintre noțiunea de bucovinean (adică locuitor al Bucovinei) și cea de „homo bucovinensis”. Bucovenii au fost societatea plurietnică și pluristratificată a Bucovinei. În cadrul acestei societăți s-a constituit o comunitate bazată nu pe apartenența la un grup etnic sau la o pătură socială, ci pe aspirații, principii de viață și valori comune, al cărei prototip este „homo bucovinensis”.

Existența și modul de viață al lui „homo bucovinensis” nu au fost afectate, în mod esențial, după aderarea Bucovinei la România Mare, în pofida măsurilor, uneori drastice, de omogenizare etnică și lingvistică impuse de statul român. Bucovenii neromâni au găsit, în perioada interbelică, căi și resurse pentru a-și menține vii și de a-și îmbogăți tradițiile religioase, culturale și sociale, chiar și fără sprijinul statului.⁴¹ Abia după declanșarea celui de al Doilea Război Mondial, după strămutarea germanilor bucovineni și emigrarea acelor evrei care, în ciuda prigonirilor, nu au fost infestați de marxism, relațiile sociale din Bucovina s-au transformat profund. Modificările structurale ale statului – în plan politic, social și cultural – care s-au produs după război, au determinat un declin ireversibil al condițiilor de viață și al gradului de cultură și civilizație pentru toate etniile din Bucovina. Spiritul gospodăresc a fost sufocat de cooperativizare, poligloția a regresat din cauza desființării tuturor școlilor cu predare în alte limbi decât româna, fidelitatea sinceră față de stat și față de reprezentanții acestuia a dispărut ca urmare a măsurilor opresive impuse, atașamentul față de valorile culturale a încetat să existe deoarece cultura autentică a fost înlocuită cu proletcultismul și apoi de valorile „de tip nou” ale culturii socialiste. Despre populația, limba și cultura germană ca factori de echilibru sau de compromis, nici nu mai putea fi vorba. Astfel, modelul identitar „homo bucovinensis” a intrat în agonie. Diaspora bucovineană din Vechiul Regat al României, Europa, America sau Israel – întotdeauna marcată în noile patrii de complexe specifice oricărei minorități – a încercat timid, urmând impulsuri preponderent emoționale, să mențină vii tradiții

⁴¹ De exemplu, după aderarea Bucovinei la România Mare, nemții autohtoni s-au mobilizat pentru a-și crea școli private eficiente. Clerul catolic autohton a progresat din punct de vedere al pregătirii teologice, competenței pastorale și conștiinței creștine; organizațiile etnice ale minorităților din Bucovina au înțeles că nu mai au de așteptat vreun ajutor de nicăieri și s-au mobilizat în scopul conservării propriei identități.

culturale și sociale bucovinene, dar, după două generații, acestea au dispărut aproape cu desăvârșire.

În prezent, nu mai putem vorbi de o diasporă bucovineană autentică, chiar dacă mai există un număr infim de bucovineni sau descendenți ai acestora care, prin modul în care trăiesc și gândesc, se încadrează în modelul identitar antropologic „homo bucovinensis”. Asemenea specimene singulare mai există și pe teritoriul Bucovinei românești și al celei ucrainene, dar nu au nimic de spus nici în politică, nici în economie și nici în cultură. Totuși se manifestă în prezent, în special în mediile politice și culturale, tendințe de dinamizare a „bucovinismului” și de regenerare, pe cale artificială, a modelului „homo bucovinensis”.

Bibliografie

1. Beaumont, Frédéric, „Le mythe culturel bucovinien”, https://www.academia.edu/2944256/Le_mythe_culturel_bucovinien_Chapitre_4 (15.02.2023).
2. Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, București, Editura Humanitas, 2011.
3. Blaga, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013.
4. Coșeriu, Eugeniu, *Istoria filozofiei limbajului: de la începuturi pînă la Rousseau*, București, Editura Humanitas, 2011.
5. Grigorovici, Radu, „Modelul Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996.
6. Grigorovici, Radu, *Bucovina între Milenii. Studii și documente*, București, Editura Academiei Române, 2006.
7. Heitmann, Klaus, *Imaginea Românilor în spațiul lingvistic german: 1775–1918: un studiu imagologic*, București, Editura Univers, 1995.
8. Humboldt, Wilhelm von, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, trad. Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008.
9. Mareci Sabol, Harieta, „Multiple Identities of Bukovina”, în *Myths, Heroes, Gender and Identities. A CLIOHWORLD-CLIOHRES ISHA Reader*, Erasmus Academic Network CLIOHWORLD, 2011.
10. Marina, José Antonio, *Inteligența eșuată: teoria și practica prostiei*, Iași, Editura Polirom, 2006.
11. Mohr, Carol-Alexandru, „«Război fără armată». Generalul Eduard Fisher între datorie și bucovinalgie”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1, 2020.
11. Nistor, Ion I., *Amintiri răzlețe din timpul Unirii 1918*, Cernăuți, 1938.
12. Olaru, Marian, „Despre «homo bucovinensis» sau împreună cu Klaus Heitmann despre imagologie”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996.
13. Olaru, Marian, Purici, Ștefan, „«Bucovinism» și «homo bucovinensis». Considerații preliminare”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996.
14. Oprea, Ioan, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Colecția Academică, Seria Științele comunicării 54, Iași, Institutul European, 2008.
15. Patapievici, Horia Roman, „Despre convingeri, credințe și certitudini”, în „Dilema Veche”, nr. 135, 2006; <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/despre-convingeri-credinte-si-certitudini-616597.html> (15.02.2023).
16. Prelitsch, Hans, „Homo bucoviniensis”, în *Bukowina, Heimat von gestern*, ediția a III-a, Karlsruhe, Arbeitskreis Bukowina Heimatbuch, 1987.
17. Ricoeur, Paul, *Istorie și adevăr*, București, Editura Anastasia, 1996.
18. Satco, Emil, „Rudolf Rybiczka (26 martie 1911 – 6 octombrie 1998)”, în „Analele Bucovinei”, anul VII, nr. 1, 2000, p. 277.
19. Tartler, Grete, *Identitate europeană*, București, Editura Cartea Românească, 2006.